

Birutė JASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas

„RAGANOS ŠLUOTA“ (MITOLOGINIŲ PERSONAŽŲ ĮRANKIAI FRAZEOLOGIJOJE)

§ 1. Parašius jau trejetą panašios tematikos darbų iš dialektinės frazeologijos, žr. (Jasiūnaitė 2007a; 2007b; 2007c), kiek drąsiau galima imtis ketvirtojo. Juo labiau, kad mitologinių personažų darbo įrankiai bei ūkio padargai jau ir anksčiau yra susilaukę etnolingvistų dėmesio: žr., pvz., rusų etnolingvistikos pradininko N. Tolstojaus straipsnį, skirtą tinklo simbolikai tiek slavų tradicinėje etninėje kultūroje, tiek ir knyginėje, religinėje tradicijoje (Tolstoj 1995) arba šluotos (skujinės, vantos ir pan.) vaidmeniui įvairiuose slavų papročiuose, ritualuose, gydomojoje magijoje nagrinėti skiriamą darbą (Vinogradova, Tolstaja 1993). Lietuvių dialektiniuose frazeologizmuose bei kituose santykiškai stabiliuose posakiuose (patarlėse, tikėjimuose, tradiciniuose vaikų gašdinimuose ir pan.), kaip žinia, įtvirtinamos tam tikros konotacijos, su įvairiais tikrovės reiškiniais susijusios asociacijos, kurios ir padeda formuoti kalbos stereotipus (plg. Gudavičius 2000, 64). Mūsų atveju simbolinė ūkinės paskirties daiktų – darbo įrankių, siejamų su mitologiniais personažais, kalba – patikimas pamatas tokioms asociacijoms atsirasti.

§ 2. Šiai grupei priklauso 32 rūpimi frazeologiniai junginiai. Juose greta mitinių būtybių pavadinimų minimi: a) lauko darbų įrankiai, pvz.: *mirtis su dalge prieš akis stovi* KrvP (Trgn) „gyvenimas baigiasi“; *giltinė trauka su dalgiu* Krš „žmogus miršta“; *giltinė galanda dalgį* PnmŽ „artinasi mirtis“; *smertis dalgę parodys* Alk „sakoma apie greitai ištiksiančią mirtį“; *smertis kiša dalgį už kaklo* Krt „artėja mirtis“; *Kad po smerčio vietos jums ant kūno nebūtų bieso šakėmis nenubadytos!* S. Čiurl „toks piktas linkėjimas“; *nei Dievui šakės, nei velniui kačerga* LTR (Aln) „niekam vertas, netikęs“; *kipšas su kapstykle* Trk „nenaudėlis“; Jie kaip šoks lėkt su tuo laužu, *kaip velniai su kaponėm* Pn „greitai, paskubomis“; *Nei Dievui lopeta, nei velniui kačerga* LLP I 553 (Jdp); *velnio vėtyklė* Lkš „nerimtas žmogus, plevėsa“; *velnio kūlė* Ds „toks pelkių augalas“; b) darbo įrankiai, vartojami namie, sodyboje, pvz.: *laumės šluota* Mt, Kv, Rt, Krkl „medžių šakos, suaugusios į krūvą“; *velnio šluota* 1) Mšk „amalas“; 2) LBŽ „pelkinis gailis“; *Ponadievuo pečšluostė, o velnio pečkuris* Šts „sakoma

apie netikusį žmogų“; *Biasas tave nuper[a] ir [v]antą antmet[a]* End, Šts „esi niekam vertas, netikęs“; *Atsiminė kai velnias šluotų rišt po Visų šventų* Rs „ko nors ėmėsi po laiko, per vėlai“; *raganos (raganų) šluota (šluotos, šluotelė)* Brž, Jnšk, Mšk, LnkV „ragangrybio pažeistos suaugusios medžio šakos“; *Suaugo į krūvą kaip raganės šluota* Rz; *Kudlota kaip raganos šluota* TŽ 615 (Ps); *Gavėnas peilį galanda* Ds, Ant „sakoma, kada kas nors laido saulės zuikučius“; *Biesai peilius ir videlčius galanda*, bus nepagada TDr III 145 (Kltn) „sakoma, kada gražiu oru nuo Šatrijos kalno kyla rūkas“; *Nei Dievui ližė, nei velniui kačerga* LPP I 552 (Šln) „niekam tikęs“; *Nei Dievui garbė, nei velniui iešmas* LPP I 553 (Klvr); *Dievs davė proto turbūt su šiūpele, o ma su šaukštu* (vienam daug, o kitam mažokai) ZanŽ III 251 (Grš); *laumės kultuvė* Vs „nevykusi moteris“; Ak tu, *velnio grūstuvy!* Žd; Ak tu, *velnio menturi!* Žd „sakoma nedorėliui“; *perkūno kirvelis* „kaukaspenis, belemnitas“ TDr III 184 (PnmP); c) žvejybos įrankiai, pvz.: Tas *peilis kaip bieso perstekė* (žeberklas žuvims badyti), nuo prancūzo metų (labai senas, gremėzdiškas, nepatogus vartoti) Kl; *į velnio tinklą įkristi* Yl „suklysti, nusikalsti“; *Dievo ženkle nepaklausėi – paklausysi* dabar *velnio žeberklų* (pakliūsi į bėdą, nukentėsi) KrvP (Mrc).

§ 3. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad visi šios grupės pavyzdžiai suponuoja mintį, kad įvairūs mitologiniai personažai – giltinė (mirtis, smertis), velnias (biasas, kipšas), Dievas, laumė, ragana, Gavėnas – yra uolūs darbininkai: kitaip jie neturėtų tokių aiškių, su įvairiais ūkio darbais susijusių atributų. Tautosakos tekstuose velnią dažnai matome ariantį, akėjantį, kuliantį, laumes – verpiančias ar audžiančias, velėjančias drabužius. Idėja apie dievų bei vadinamųjų kultūrinių herojų darbavimąsi labai būdinga mitiniam mąstymui. Pirmykščių tautų mituose pasakojama, kad kadaise, laikų pradžioje, žmogų sukūrė dievai ar mitiniai protėviai, kurie jį išmokė visokių visuomeninių pareigų bei praktinių darbų. Bet kokia techninė pažanga žmogui, gyvenusiam pirmykštėje visuomenėje – tai dieviškumo apraiška, savitas pirmapradės kūrybos aktas. Mitai pasakoja apie dievų bei herojų darbus, o tie darbai suvokiami kaip visokios žmonių veiklos pavyzdiniai modeliai. Mėgdžiodamas dievus ar mitinius protėvius, religingas žmogus išgyvena pradžios laiką, todėl jaučiasi svarbus ir reikšmingas (Eliade 1997, 63).

§ 4. Kita vertus, labai krinta į akis, kad dialektinėje frazeologijoje minimi mitinių būtybių įrankiai dažnai jau yra pakeitę savo funkcijas ir iš taikių darbo įnagių virtę bausmės, nusidėjėlių kankinimo (velnio šakė, iešmas, tinklas), žudymo (giltinės dalgis) ar juodosios magijos (raganos šluota) įrankiais. Šį reiškinį plačiai ir nuodugnai yra aptaręs N. Tolstojus. Žymus rusų etnolingvistas

pabrėžia, kad bet koks daiktas gali įgyti ne kasdieninę, praktinę, utilitarinę, bet ritualinę, simbolinę, ženklų funkciją. Antrinė, kultūrinė bet kurios realijos reikšmė kartais esti labai sudėtinga. Tam tikrais atvejais ji gali būti kilusi iš pirminių, utilitarinių daikto savybių. Tokios įprastos savybės gali būti forma, spalva, medžiaga, iš kurios daiktas padarytas, jo gamybos būdas, kasdieninės funkcijos. Taip simboliškai reikšmingi pasidaro, pavyzdžiui, aštrūs metaliniai daiktai (šiuo atveju – peilis, videlčius „šakutė“, dalgis), pinti ar megzti daiktai (tinklas), daiktai, kuriais mušama, grūdama (kultuvė, grūstuvys, menturis), daiktai, kuriais šluojama ar vanojamasi (šluota, pečšluotė, vanta) ir pan. Tokiais daiktais paprastai manipuluojama ritualo metu – tai realusis arba daiktiškasis apeigų komponentas. Semiotizacija bei ritualizacija – universalus tradicinės kaimo kultūros bruožas (plg. Tolstoj 1995, 167–168). Simbolinė funkcija sieja daiktų pasaulį su dvasinės kultūros pasauliu, o drauge ir su kalba, nes bet kuris kalbantis žmogus kartu yra ir kultūros subjektas, turintis sugebėjimą interpretuoti kalbos ženklų turinį, remdamasis kultūros sąvokomis. Į frazeologinio junginio turinį gali būti įterpiama kultūriškai reikšminga informacija (plg. Telija 1999, 469). Su tokia informacija tiesiogiai siejasi asociatyvinių požymių atsiradimas atskiro žodžio ar frazeologizmo reikšmėje – vadinamųjų konotacijų atsiradimas (Maslova 1997, 53t.).

§ 5. Į minėtus dalykus būtina atsižvelgti, nagrinėjant konkrečius frazeologinius junginius. Tradiciniai posakiai *mirtis su dalge prieš akis stovi, giltinė trauka su dalgiu, giltinė galanda dalgį, smertis dalgę parodys, smertis kiša dalgį už kaklo* atspindi palyginti modernų mirties vaizdinį¹. Antropomorfinę mirtį (giltinę) su dalgiu rankoje matome tradiciniuose tikėjimuose, pvz.: Giltinė atrodo kaip žmogaus griaučiai su dalgiu rankoje JB V 124 (Rs); Baltai apsirengusi didelė boba su dalgiu rankoje] [mirtis] MŽenkl 81 (Šd). Panaši mirtis pasirodo ir kalendorinių švenčių metu: tai populiaru Užgavėnių kaukė, pvz.: Smertis, būdavo, dalgį turės, baltoms kelnėms, baltu švarku apsirėdęs Kv; Giltinė paprastai aukšto ūgio, balta paklode apsitaisiusi, su dalgiu. Su tam tikra kauke. Dalgis, žinoma, medinis. Jį vis galąsdavo ir lįsdavo prie senų žmonių (Bružas 1979, 127). Kaip matome, dalgis – nuolatinis giltinės atributas. Tai antrinė, kultūrinė jo funkcija: įprastoje, kasdieninėje aplinkoje šis įrankis, skirtas šienui pjauti, javams kirsti. Čia turėtume prisiminti, kad liaudies kultūroje žmonės metafo-

¹ Lietuvių tradicinėje kaimo kultūroje antropomorfinė mirtis gali turėti paties mirštančiojo pavidalą, kuris laikomas senesniu už griaučių su dalgiu vaizdinį, bendrą daugeliui tautų.

riškai suvokiami kaip javai ar žolė, o mirtis – kaip juos kertantis, šienaujantis antropomorfinis personažas, plg.: Šienauja nelaboj giltinė visus: tiek jaunus, tiek senus, destis už kieno galvos jos dalgė užkliūna Lš. Įsidėmėtina, kad čia giltinė – milžiniško ūgio mitologinė būtybė: jos didelis ūgis, kaip jau minėta, akcentuojamas ir tikėjimuose, teatralizuotose Užgavėnių persirengėlių eitynėse. Rūstoką metaforą *žmogus – nuvytusi žolė, šienas* randame ir senuosiuose religinio turinio raštuose – M. Daukšos „Postilėje“: Visokias kūnas – šienas ir visokia garbė jo kaip žiedas lauko DP 463². Pasakojamosios tautosakos tekstuose giltinės, besišvaistančios dalgiu, darbai kartais atrodo kiek natūralistiškai, pvz.: O da man daug reikia žmonėm galvų nukirstie, nupjautie dalgiu, ale valgyt noriu [sako smertis] GrvP 365³.

Š 6. Dalgis – palyginti nesenas derliaus nuėmimo įrankis. Iki XVII–XVIII a. visoje Lietuvoje šiam reikalui naudotasi pjautuvais, kuriais pjaudavo moterys (Dundulienė 1982, 50). Nenuostabu, kad dalgis – aiškiai pranokstantis pjautuvą, tobulesnis įrankis tradicinėje kultūroje turi ir savo išradėją – velnią, kuris atlieka savito „kultūrinio herojaus“ vaidmenį (plg. Š 4): Velns užvis geriausius padargus vartojo. Kad niekur nebuvo žinomi dalgiai ir kiti geri įtaisymai, o jis nors vieną turėjo ŠLSPJ 6 (Grz); Velnias dalge kad bruka, tai bruka, o svietas káltais čiauksi ir čiauksi [šienauja] TDr IV 280⁴. Primintina, kad velnias kaip ir giltinė yra chtoniškasis personažas. Kitos mitinės būtybės nedažnai imasi dalgio, o ir šio įrankio paskirtis jų rankose yra pakitusi, pvz.: Šv. Mykolas su dalgiu rankoje pjausto debesis (todėl ir žaibuoja) TDr III 180 (Vdk); Jei nori, kad dalgio raganos neįjodinėtų, tai prieš padėdamas

² Panaši simbolika būdinga ir profesionaliajai kultūrai. Štai garsaus simbolizmo krypties dramaturgo Moriso Meterlinko (1978, 247) pjesėje „Nekviestoji viešnia“ pustomo lauke dalgio džeržgimas simbolizuoja mirties atėjimą.

³ Giltinė – labai pavojingas personažas, todėl su ja siejama daugelis draudimų (tabu), pvz.: Kas vakare peilį galanda, tai giltinei dalgę plaka JB V 126 (Ppl); Nekeik vaiko, kai jis verkia, nes giltinė dalgę galanda, kai tu sukeiki TŽ IV 488 (Mrk).

⁴ Siužetas, kuriame dvi mitologinės būtybės pjauna šieną: viena dalgiu, kita – kalnu, būdingas komiams. Randamas jis ir latviuose: čia, kaip ir lietuvių atveju, veikia Dievas ir velnias. J. Smirnovas (1997, 51t.) mano, kad šią saktmę tiek komiai, tiek ir latviai bus pasiskolinę iš rusų. Kaip paralelę dar galima nurodyti kaukazičių ingušų pasakojimą, kaip velnias išmoko žmogų įsitaisyti pjautuvą, panašų į gaidžio uodegos plunksną, arba siužetą apie velnią, kuris, išsidrožęs dalgį iš liepos, mėgdžioja šienpjovį, plg. SLIČ 249–251. Šieno pjovimas neprideramu įrankiu pasitaiko humoristinėse Užgavėnių persirengėlių dainose: Kada ežys ant pečiaus su kūjukais pjovė šieną LKŠ 55 (Užv).

pagalask TŽ III 343 (Pn)⁵. Apibendrinant frazeologinių junginių, kuriuose minima giltinė su dalgiu, folklorinio bei etnologinio konteksto duomenis, reikia pasakyti, kad tiek nesena etnografinė realija – dalgis, tiek ir antrinė simbolinė jos reikšmė – dalgis – mirties atributas bei simbolis mūsų jėu spėjo apaugti storu kultūrinu sluoksniu.

§ 7. Kitas palyginti neseniai į dialektinę frazeologiją atklydęs mitologinio personažo atributas yra velnio šakė, kuri, kaip ir giltinės dalgis, jėu yra įgijusi antrinę – bausmės įrankio funkciją. Piktas linkėjimas *Kad po smerčio vietos jums ant kūno nebūtų bieso šakėmis nenubadytos!* – keiksmo formulė, sietina su krikščioniškaisiais pomirtinio gyvenimo vaizdiniais. Pasakymas *Nei Dievui žvakės, nei biesui šakės* LTR arba *Nei Dievui šakės, nei velniui kažerga* LTR (Aln) „niekam vertas, netikęs“ veikiausiai yra visoje Lietuvoje žinomo slavų kilmės posakio *Nei Dievui žvakė, nei velniui kažerga* perdirbiniai ir aptartini kitoje vietoje. Įdomu, kad greta ir kitoms tautoms⁶ žinomos šakės lietuvių dialektinėje frazeologijoje minimi ir kitokie velnio įrankiai geležiniais nagais: *kapstyklė* „nedidelis dvinagis įrankis mėšlui dirvoje skleisti, kapstyti“ Yl, Užv, Slnt, *kapōnė* Ant, Ds, Trgn „įrankis bulvėms kasti lenkais nagais, kobinys“; pvz.: *kipšas su kapstykle, kaip velniai su kaponėm*. Kaip matyti iš pasakojamosios tautosakos tekstų, susijusių su krikščioniškąja religine tradicija, tiek šakė, tiek ir įvairūs įrankiai mėšlui mėžti, kapstyti šiam mitologiniam personažui reikalingi nusidėjėlio mirties akimirka, kada sielą reikia gabenti pragaran, pvz.: Tuoj velns su šake pasimovęs [dūšią] ir nusinešęs į peklą ŠLSP 331 (Grz); Kaip tik kojas ištiesė, velnias su kanabėku įkirto į akis ir nusigabeno dūšią į peklą, ir pastatė dugne pragaro LP II 138 (Nm); Velnias užkabino su kabliu, tokiu kaip mėšlui mėžti, už skverno ir jėu traukia į peklą PKT I 52 (Rm)⁷. Šakės – baisios

⁵ Šis tikėjimas įdomus tuo, kad dalgio imasi moteriškasis personažas: Lietuvoje, kaip žinia, tai vyrų įrankis, todėl ir šienaujanti giltinė atrodo kiek nenatūraliai. O štai tolimojoje Islandijoje pjavėją stebuklingu dalgiu apdovanoja moteris – elfė: Jis išsitraukė sapnuotos moters – elfės – dovanotąjį dalgį, ir jam atrodė, kad šis puikiai kerta ILSP 23. Polesės undinė (русалка) gali turėti verpstę, lazda, žarsteklį, piestą ir grūstuvą, pjavtuvą, dalgį – grasina šitais daiktais visiems, kurie braido rugius (Vinogradova 2000, 39).

⁶ Ir rusų velnias paprastai turi geležines šakes, plg. jų patarles: Величают як черта на вилах (Мокієнко 1986, 189); Поп с кадилом, черт с рогатиной (Мокієнко 1977, 77). Baltarusių Liucipieriaus atributai – prie galvos prikalta geležinė karūna ir geležinės šakės (Nikiforovskij 1907, 34).

⁷ Tą pačią šakės funkciją matome ir Užgavėnių persirengėlių tradicijose, plg.: Velnias dažniausiai nedidelis, juodas. Kaukė su ragais. Kartais kuprotas. Uodega riesta, stipri, net

brolžudystės įrankį – matome ir tradiciniuose mėnulio dėmių aiškinimuose: An mėnulio yra dėmės, panašios į du žmones, ir tarp jų dar šakės: tai Kainas Abelį taip nudūrė (Marcinkevičienė 1998, 206)⁸. Kaip matyti iš kai kurių kalendorinių tikėjimų, mirusiųjų dvasios kartais linkusios imtis ir ūkio darbų, tačiau joms trukdančius žmones su šakėmis vejančios lauk: Kūčių vakarą reikėdavę iš anksto prisinešti gyvuliams pašaro, nes naktį negalima būdavę į kluoną įeiti – dvasios klojime kuldavusios ir įėjusius mušdavusios šakėmis per nugaras LKŠ 23 (Vb). Kaip matyti iš etnologinio konteksto, dominančių frazeologinių junginių atsiradimą bus inspiravusios su krikščionybe sietinos liaudiškojo religingumo atmainos, todėl jie yra palyginti nesenos kilmės.

§ 8. Kai kurie kiti darbo įrankių pavadinimai – *lopetà, vėtyklė, kūlė* – rūpiuose posakiuose pasitaiko tik epizodiškai. Pasakymas *velnio vėtyklė* užrašytas vakarų aukštaičių plote – Lukšiuosė (Šakių raj.) ir reiškia nerimtą žmogų. Jis galėjo dėl komponentų kaitos atsirasti iš populiaresnio *vėjo vėtyklė* Snt, Slv, Erž „vėjavaiakis, padauža“. Folklorinė kilmė šiuo atveju mažiau tikėtina, bet reikėtų atsižvelgti ir į tokią galimybę, juo labiau, kad pasakojamojo folkloro tekstuose velnias iš tiesų vėto javus ir vartoja tam skirtą įrankį, plg.: Ponas [velnias] padavė jam vėtyklę ir įvedė kluonan LD 74 (Zr); Tai velnias sako: – Nebreikia man nei žirnių, tik paleisk nuo vėtymo Sb. Kaip itin įdomi paralelė čia minėtinas baltarusių mitologinis personažas *евник* arba *осетник*, kuris rūpinasi, kad gerai degtų jaujos pečius, džiučių javai, pūstų skersvėjis, vėtant grūdus. Šis jaujos gyventojas rūpestingai skirsto, kad reikiamoje vietoje kristų pirmlakai, antrininkai, žąslesos ir pelai (Nikiforovskij 1907, 58). Pabrėžtina, kad baltarusių *евня* „jauja“, kurios vedinys yra minėtasis *евник*, J. Laučiūtės (1982, 12) laikoma baltizmu, o *jáuja* etimologiškai siejama su *jāvas, javai* ir kitais šio žodžio giminaičiais (Sabaliauskas 1990, 165). Iš XVII–XVIII a. šaltinių žinome ir lietuvius turėjus šio pastato dvasią globėją,

iš vielos. Nevengė tvorų nė kaminų. Kartais užkimšdavo kaminą. Velnias be šakės – nė žingsnio. Vis taikosi ką nors prismeigti arba dūšią į peklą nusinešti (Bružas 1979, 127). Panašūs rusų pomirtinio gyvenimo vaizdiniai labiau paveikti knyginės tradicijos. Į dangų veda laiptai su dvylika pakopų. Kairėje jų pusėje stovi velniai, o dešinėje – Šventoji Dvasia. Miręs didelis nusidėjęlis vargais negalais užsikeberioja ant pirmojo laiptelio – čia jį tuojau velniai užkabina su kabliais (крюки) ir velka į pragarą (Levkievskaja 1998, 105).

⁸ Toks mėnulio dėmių aiškinimas, savitas baismės už brolio nužudymą interpretavimas būdingas ir mūsų artimiems kaimynams baltarusiams, tik jame neminimi bibliinių personažų Kaino ir Abelio vardai: sakoma tiesiog *Брат брата вилами забил* „Brolis brolių šakėmis nudūrė“ VES 358.

vardinamąją *gabjaują* B, R, MŽ, K ar *gabjaujį* SC 24, kurios funkcijas – javų kūlimo bei vėtymo priežiūrą – ilgainiui galėjo perimti velnias⁹. Kadangi *евник* pavadinimas susijęs su baltiškos kilmės žodžiu, gali būti, kad ir pats personažas bent jau iš dalies atspindi baltiškąsias tradicijas ir gali suteikti taip trūkstamos informacijos apie gabjaujį.

§ 9. Nedažnai dialektinėje frazeologijoje randame ir *velnio kūlę*: Dusetų (Zarasų raj.) apylinkėse taip vadinamas pelkių augalas, panašus į puplaiškį (velnaropė?). Pasakojamojoje tautosakoje velnio kūlė minima populiariame epizode, kuriame žmogus varžosi su velniu, katras iš jų aukščiau išmes sunkų įrankį (lazdą, kūjį ir pan.), plg.: Velnias atsinešė geležinę¹⁰ kūlę (ketindamas sviesti aukštyn) Brž; Atbėga velnelis kūju nešinas Brs; Velniukas kad metė, kūjis išlėkė lig debesų LP II 134 (Šl)¹¹. Mitiniame pasaulyje velnias žinomas ir kaip pirmasis kalvis, šio amato pradininkas, plg.: Seniau ant žemės kalviais tebuvo tik pragaro kipšai LTs IV 427. Tiesa, kalviauti mėgsta ne jis vienas: dažnai tikėjimuose su mitinės būtybės kūjo trenksmu siejamas perkūnijos garsas, o su kibirkštimis, einančiomis iš po kalvio įrankio, – žaibai, plg.: Perkūnas, sako, esąs senukas vėšas su kūju TDr III 167 (Vlk); Perkūnas <...> turi plaktuką, su kuriuo leidžia ugnį TDr III 167 (Mrj). Ir dangiškujų kalvių, ir kūjo sviedimo į dangų motyvas gali būti senas, tačiau *velnio kūlei* pradžia, aišku, bus davęs vėlyvas folklorinis šaltinis.

§ 10. Dabar aptarsime tuos frazeologinius junginius, kuriuose minimi įrankiai dažniausiai vartojami namie, sodyboje. Pirmiausia čia minėtina *šluota* ir įvairios jos atmainos (*pėčšluotė, vánta*). Iš karto reikia pasakyti, kad šluota tradicinėje etninėje kultūroje – specifinis moters atributas: iš jos sprendžiama

⁹ Žmonėms taikomą šv. Rašto metaforą apie vėtymą, grūdų skyrimą nuo pelų gražiai perteikia mūsų senųjų raštų autoriai, plg.: Kristaus rankoje yra vėtyklė, ir jis savo kluoną šluos ir kviečius susems ing savo aruodus BP II 41; Simone, Simone, štai šėtonas geidė jus labai vėtyt kaipo kviečius Ch¹ Luk 22, 31.

¹⁰ Šiaip jau kūlė esti medinė, bet velniu įrankis nukaltas iš geležies. Geležiniai, neįprasti ir kiti jo įrankiai: panašiais atvejais medžiaga, iš kurios padarytas daiktas, gali būti mitologiškai reikšminga ir išduoti personažo demoniškąją prigimtį, pvz.: Atėjo nečystas ir kulia geležiniu kultuvu VV 472 (Ds).

¹¹ Kai kuriuose šio motyvo variantuose esama ir motyvacijos, kam kūjis velniui reikalingas, pvz.: Maž tik kūjo nepragrajijau: norėjo į dangų įmesti. Bėgau pagavęs: su kuo bekaltumėm lokamčius bagočius į bačkas dėl degimo sierose, kad to kūjo nebebūtų! ŠLSP 248 (Grz). Velnio kūjį kaip nusidėjėlių kančios įrankį matome ir baltarusių etninėje kultūroje: Velniai kankina nusidėjėlius: daužo plaktukais ar kūjais ant priekalo (Nikiforovskij 1907, 26).

net apie būsimo kūdikio lytį¹². Tad nieko nuostabaus, kad dialektinėje frazeologijoje šluota pirmiausia minima drauge su moteriškaisiais mitologiniais personažais – laume ir ragana, pvz.: *laumės šluota; raganos (raganų) šluota (šluotos, šluotelė); Kudlota kaip raganos šluota; Suaugo į krūvą kaip raganės šluota*. Iš paskutinio lyginamojo frazeologizmo gerai matyti, kad *laumės šluota, raganės šluota* vadinamos medžių šakos, suaugusios į krūvą, savo išvaizda primenančios šluotą. Biologijos mokslas sako, kad toks medis pažeistas vadinamojo ragangrybio – tam tikro parazitinio grybelio (*Taphrina*). Visai kitoks aiškinimas būdingas mitiniam mąstymui: Jos [laumės] ir į medžius – į beržus bei krykles – įsisėdavo, tad ant to daikto, kur jos sėdėjusės, čion daug plonų šakučių su mažais lapeliais į kukšdulį, į taip vadinamas „laumių šluotas“ suaugdavo LP II 348 (Mažoji Lietuva). Pamatysi laumę ant laumšluosčio besėdint ir besilinguojant Mc. Kaip matome, augalas gali pasikeisti dėl kontakto su mitine būtybe. Šiuo atveju frazeologizmo reikšmės ryšys su tradiciniu tikėjimu dar labai aiškus ir nesunkiai nustatomas.

§ 11. Šluota – labai populiarus raganos atributas. Tai įprasta šio moteriškojo personažo „transporto priemonė“, padedanti skraidyti oru, plg.: *Pečšluostę anos apžergusios ir lekia LTs IV 461 (Vvr)*¹³ Ragana ir raganius, raitas ant šluotos, gali kerėti, pvz.: *Kai šv. Jono vakarą vyras ar moteris joja ant ilgakotės šluotos ir bejodamas susuka rugių varpas, reikia savininkui pasislėpti ir su šluota apmušti kerėtoją LŽPT 140 (Pbr)*. Čionai puikiai nusakytas principas: nuo ko susirgai, tuo ir gydykis. Šluota – ne tik burtų priemonė: kartu ji ir saugo nuo kerų – atlieka apotropinę funkciją, plg.: *Kad raganos neatimtų pieno, reikia mušti karvę atbula šluota LKŠ 229 (LMD)*. Šiuo įrankiu atliekamas įprastas veiksmas – šla-

¹² Dėk dabon, kokį darbą vyras pirmiausia stversis daryt po veseilios. Jei ratelį taiso ar kultuvę daro, šluotą riša – pirmas vaikas bus mergaitė. Jei eina plūgo ar tę akėčių taisyt, malkų kapot – lauk bernaičio (Marcinkevičienė 1998, 127t.).

¹³ Mūsų raganos turi visą virtinę giminingų moteriškų personažų, pasižyminčių panašia atributika, ir kitų tautų etninėje kultūroje. Štai rusų Баба-яра keliauja piestoje, pasispirdama grūstuvu, o pėdas užšluoja pečšluote: Баба-яра костяная нога: в ступе едет, пестом погоняет, помелом след замечает (Dal’ 1989, 390). Baltarusių raganos ir raganiai (ведьмы и ведьмаки) laksto raiti ant šluotos ar pečšluotės (Nikiforovskij 1907, 92). Šiaip jau magiškosios mitinių būtybių „transporto priemonės“ slavuose labai įvairuoja: pavyzdžiui, Polesės raganos lekia į puotą ne tik ant šluotos, bet ir ant žarsteklio, beržinės lazdos, piestoje, rėtyje (Vinogradova 2000, 236). Panašiai ir mūsų raganos joja čia ant žarsteklio, čia ant ližės, čia ant kastuvo, čia ant kelminio avilio. Tokia įvairovė – universalus šių personažų bruožas.

vimas burtuose, liaudies medicinoje įgyja aiškia simbolinę prasmę: tarsi kokias šiukšles galima „iššluoti“ ligas ir nelaimės: Šluoju šluoju karpas. Visas iššluosiu ir sudegysiu pečiun (Marcinkevičienė 1998, 196)¹⁴. Dėl kontaktinės magijos net ir šluotos lapai padeda nusikratyti negandų – kad ir varginančio kūdikio verksmo, plg.: Mažam vaikui dažnai verkiant, reik duot šluotlapių arbatos – bus ramesnis Pn. Spragilas ir šluota – nuolatiniai žemaičių Užgavėnių baidyklės Morės ar Kotrės atributai: Į vieną [Kotrės] ranką įduoda spragilą, o į antrą – šluotą. <...> Per arti prilindęs smalsuolis, žinoma, gauna su šluota ar spragilu nuo besisukančios Kotrės LKŠ 67 (ŠII)¹⁵.

Š 12. Tiek Užgavėnių Kotrė, tiek laumės, tiek raganos – moteriškos būtybės: jų rankose šluotai ir pridera būti. Velnias, kurio vyriškumas tradicinėje kultūroje visai pabrėžiamas, frazeologijoje kartais verčiasi neprestižiniu šluočiaus amatu, plg. lyginamąjį frazeologizmą *Atsiminė kaip velnias šluotyrišt po Visų šventų*. Taip Raseinių apylinkėse pasijuokiamas iš didelio užuomarmos: juk visiems aišku, kad šluotos paprastai rišamos vasaros pradžioje, kol medžių lapai dar jauni ir stangrūs. Pasakymas *velnio šluota* žinomas iš Meškuičių (Šiaulių raj.), ko gero, naujai atsiradęs iš *laumės šluotos* ar *raganos šluotos* dėl komponentų kaitos. Truputį komiška, kad tai amalo (Viscum album) – gražaus, nuolat žaliuojančio augalo – pavadinimas. Nuo žilos senovės jis žinomas magijos praktikoje: amalą labai gerbė jau keltų žyniai, jis ir yra ta auksinė šaka (the golden Bough), davusi pavadinimą garsiajam J. G. Frazerio veikalui. Etnolingvistiškai žiūrint, įdomi ir antroji velnio šluotos reikšmė

¹⁴ Čia pridurtina, kad šluota liaudies kultūroje gali reikšti ir nelaimę, pragaištį, suirutę. Šiuo požiūriu labai įdomi viena sakmė iš Mažosios Lietuvos, kurioje laumė – ateities spėjikė – atsiunčia vesti ketinančiam vaikinui pranašingą sapną, kurį šis, savo negandai, supranta neteisingai, pvz.: Kartą viens vaikas norėjęs apsivesti, o turėjęs tris mergas, iš kurių jis vieną skirties galėjo. Jis apie tai bemislydams užsnūdęs, o tad jam laumė parodžiusi tas mergas, su kurioms jis apsiženyti mislijo. Viena tųjų pasirodė jam už stalo besėdinti kaip puokštė, antroji stuboje triūsavos su šluota, o trečioji ant lauko arė su jaučių žagre. Vaikas atsibudęs apsimislijo ir išsiskyrė tą mergą, kuri su šluota jam pasirodė, ir su ja apsižanijo, ale neilgai tegyveno, nes pati pradėjo gerti ir tol gėrė, kol visą gyvenimą kaip su šluota buvo nušlavusi TDr III 14.

¹⁵ Šluotos antrinė, simbolinė funkcija savitai atsiskleidžia ir kitų tautų kalendorinėse šventėse. Slovakijoje ir Moravijoje žiemos kalendorinio folkloro personažai Liucija ir Barbora eina per namus su šluota, skujine ar bent jau žąsies sparnu ir šluoja voratinklius, pelenus, o kartu iššluoja ir blogus vaikus. Taip išvaromas iš namų blogis (Valencova 2000, 369). Čekai ir lenkai šv. Jono naktį mėto į orą degančias šluotas, norėdami šitaip nusikratyti raganų (V i n o g r a d o v a 2000, 268).

„pelkinis gailis“ (Ledum palustre). Gailis – nuodingas augalas, nuo jo skauda ir svaigsta uogautojų galvos, todėl jo siejimas su piktosiomis jėgomis aiškiai motyvuotas.

§ 13. Atsižvelgiant į folklorinį kontekstą, įprastesnis atrodo velnio siejimas su vanta: juk šis personažas – nuolatinis pirties lankytojas. Man nuo vaikystės žinomas endriejaviškių posakis, taikomas nevykėliui, kuriam nuolat nesiseka: *Biesas tave nuper[a] ir [v]antą antmet[a]*. Bieso pėrimas (vanojimas) ir yra nėsėkmės, išstinkančios žmogų, o vantos užmetimas ant nupertojo reiškia, matyt, visišką pastarojo pažeminimą. Šis metaforinės prigimties pasakymas aiškiai konotuotas neigiamai¹⁶. Šiaip jau prausimasis pirtyje, o ypač vanojimasis, etninėje kultūroje, liaudies medicinoje labai vertinamas: vanojimu ar braukymu su vanta gydė reumatą, karštinę, tymus, džiovą, silpnaprotystę ir daugelį kitų ligų. Vanodavo pirtyje ir gimdyves, ypač jaunamartes (Mažiulis 1992, 101t.)¹⁷. Dėl kontakto su žmogaus kūnu vanta, jos lapai svarbūs vaisingumo burtuose, meilės magijoje, plg.: Šv. Jono ryte seniau bobos svetimas vantas vogdavo ir ant savo laukų išdraikydavo, kad joms karvės sektųsi LKŠ 245 (Ds); Jei mergaitė nori prisivilioti vaikiną, turi, parėjus iš pirties, sueškoti į kūną prilipusį vantos lapą, radus reikia įdėti jį arbaton ir sugirdyti mylimajam TŽ III 351 (Pn).

§ 14. Turime ir keletą įdomių sakinio formos frazeologinių junginių, vartojamų gamtos reiškiniams nusakyti. Iš jų pirmiausia minėtinas tradiciniame oro spėjime vartojamas posakis *Biesai peilius ir videlčius galanda*, bus nepagada, užrašytas XIX a. viduryje Kaltinėnų (Šilalės raj.) apylinkėse. Taip esą sakoma apie rūką, kylantį gražiu oru nuo tolimo Šatrijos kalno. Ši labai vykusi metafora bus atsiradusi, nusižiūrėjus į šlapiu tekėlu galandamą peilį, keliantį savitą vandens dulksną: rūkas juk irgi susideda iš mažyčių vandens lašelių. Egzotiškai atrodo ir kartu su peiliu minimas velnio įrankis *videlčius*

¹⁶ Kitų tautų mitinės būtybės vantą gali vartoti ir norėdamos pagelbėti žmogui. Latvių Laima pirtyje globoja gimdyves: tarp jos atributų yra raktai, vanta ir peilis. Atsidėkdamai jai, žmonės, išeidami iš pirties, palikdavo kaušelį ir vantą, kad Laima galėtų išsiperti (Šmitas 2004, 46t.). Panašiai rusai ant plautų padėdavo kibirą vandens ir vantą „šeimininkui“ – pirties dvasiai банник, sakydami: «Тебе, баня, на стоянье, а нам на здоровье» (Померанцева 1975, 115).

¹⁷ Vanta plačiai vartota slavų tautų gydomojoje magijoje. Ligonius vanta perdavo, apšluodavo aplinkui, dėdavo ją po pagalve, šutindavo lapus ir liepdavo gerti. Dažniausiai gydė nužiūrėjimą, išgąstį, odos ligas, galvos skausmą, karštinę (Vinogradova, Tolstaja 1993, 16t.).

„šakutė“: kasdieninėje valstiečių buityje toks daiktas frazeologizmo užrašymo laiku tikrai nebuvo vartojamas¹⁸. Gal nusižiūrėta į ponų stalą? Šatrija – tradicinė piktyjų dvasių puotų vieta, o velnių poniškos manieros visiems žinomos. Mums rūpimas frazeologinis junginys – tipiškas „etiologinis“ posakis, kuriame savitai aiškinamasi rūko kilmė.

§ 15. Kita peilį galandanti mitinė būtybė – Užgavėnių baidyklė Gavėnas. Sakinio formos frazeologinis junginys *Gavėnas peilį galanda*, žinomas iš daugelio rytų aukštaičių vietovių, paprastai vartojamas, pavasarį pastebėjus trobos sienose mirgančius saulės zuikučius – iš tirpsmo vandens susitvenkusių balučių atspindžius. Kai kur galima ir kitokia posakio motyvacija, plg.: Gavėnas yra, kai peilį galanda (galastuvo brūžavimas ar peilio žvilgėjimas) ir mažus vaikus gąsdina, kad gavėnioje mėsos nevalgytų, nes Gavėnas nupjausiąs liežuvį LKŠ 73 (Slk). Gavėno peilis – nuolatinis jo atributas¹⁹. Norint vaikus įtikinti, kad tokioms baidyklės iš tiesų esama, gana netiesioginių „įrodymų“ – garsų, šviesos blyksnių. Su peilio žvilgėjimu kartais lyginami ir išpūdingi atmosferos reiškiniai, pavyzdžiui, žaibavimas. Pirma perkūno eina angelas Mykolas ir peiliu skiria debesis TDr III 171 (Dgl)²⁰.

§ 16. Pasitaiko, kad įrankių pavadinimai išradingai pavartojami mums rūpimuose frazeologiniuose junginiuose abstrakčios ypatybės kiekiui nuskaidyti: *Dievs davė proto turbūt su šiūpele, o ma su šaukštu*. Šis posakis, užrašytas Griškabūdžio (Šakių raj.) apylinkėse, rodo, kad metaforiškai protas gali

¹⁸ Seniau kaime iš valgymo įrankių būta tik šaukštų ir peilių. Tai atsispindi ir dialektinėje frazeologijoje, pavyzdžiui, į vestuves kviečiamas, *kas gal peilį ir šaukštą pakelti* TDr III 33 (Mažoji Lietuva). Visoki kietesnį valgį imdavo rankomis, plg.: Mėsą šiek tiek susmulkina, ją ima iš dubens pirštais. Šakučių nebuvo, o peilis tik vienas ant viso stalo. Sviestą tepdavosi pirštais ar duonos plutele. Paskui jau naudotos balanėlės sviestui ir mėsai paimti (Buračas 1993, 404). Rytų kraštuose pirštais tebevalgoma ir šiandien. Kad žmogui šiam reikalui gana prigimtinių „įrankių“, rodo ir komiškas rusų frazeologizmas *Адамова вилка (ложка) „pirštai, sauja“* (Dal’ 1989, 276).

¹⁹ Panašiai čekų kalendorinės šventės personažas – ragana Liucija vaikšto su dideliu peiliu, grasindama prapjauti pilvą neklauzadoms vaikams (Valencova 2000, 368). Peilį draudžiama galsti netinkamu laiku, suteikiant tam mitologinę motyvaciją. Štai latviai penktadienį, Kristaus kančios dieną, laiko nelaiminga. Peilį galąsdamas penktadienį, padėsi piktosioms jėgoms – dildysi velnio grandines (Šmitas 2004, 153). Apie panašius lietuvių tikėjimus žr. 3 išnaša.

²⁰ Gana kuriozišku būdu peilis papuolė ir į keiksmų formules, plg.: *Peilis jį nematė!* Kpč; *Peiliai juos žino!* Vlk. Čia jis vartojamas veikiausiai kaip *paibelio* (ar *peibelio*) eufemistinis pakaitalas: „netikęs“ žodis patrupintas vienu skiemeniu.

būti suvokiamas kaip biri medžiaga, semiama šaukštu ar šiūpele (semtuvu). Mūsų metaforinė sistema linkusi neapčiuopiamus, abstrakčius dalykus traktuoti kaip erdvinius ir suteikti jiems spalvą, formą, kontūrus, konsistenciją ir pan. (plg. Uorf 1960, 220). Šiaip jau šaukštas Dievo rankose²¹ atrodo kiek komiška. Nedažnai tokie virtuvės rykai minimi ir drauge su pasakų ar sakmių mitinėmis būtybėmis, plg.: Juoksis liuoba, kad ant Girgždūtės ir ant Medvėgalio milžinai kaip gyvenę ir anų žmonos virdavusios valgyti, tai su samčiu kita kitai duodavusios sriubos paragauti LTs IV 595 (Varn).

§ 17. Iš kitų moteriškų virtuvės įnagių velniui kartais papuola *mentūris* ir *grūstuoys*: posakiai *velnio mentūris* ir *velnio grūstuoys*, skirti nedoram žmogui apibūdinti, užfiksuoti šiaurės žemaičių plote – Židikuose (Mažeikių raj.). Šioje tarmėje žinomas dar ir *peklos mentūris* Šts „kiršintojas, nesantaikos kursytojas“. Mentūris – gana savitas įrankis, padarytas iš jaunos eglaitės viršūnės: storajame jo gale paliekamos ilgokos ratu išaugusios šakelės, plonasis galas – kotas nusitverti. Tokiu menturiu maišoma košė, grūdamas jovalas gyvuliams. Kaip mentūris sukasi po košę, taip ir nedorėlis sukasi tarp žmonių, kurstydamas juos daryti bloga: šis bendras veiksmas – pagrindas rūpimiems perkeltinės reikšmės posakiams atsirasti. Prisiminkime, kad velnias – pragaro katilų maišytojas: įrankiai, kuriais maišoma, mušama, grūdama nesunkiai priskiriami jam ir virsta blogio simboliais²².

§ 18. Neigiama konotacija būdinga ir frazeologiniam junginiui *laumės kultuvė*, užrašytam Veisiejuose (Lazdijų raj.), kuris vartojamas apsileidusiai moteriai pavadinti. Kultuvė – išimtinai moterų įrankis²³ ir moteriškųjų mitinių būtybių atributas²⁴. Laumės naktimis skalbia, velėja audeklus: dažnai apie jų buvimą ir sprendžiama tik iš kultuvės garso, plg.: Vyrai išgirdę baisiai bepyš-

²¹ Tiesa, ši realija pasitaiko tarp šventųjų (moterų) simbolių: šaukštas yra šv. Mortos atributas, nes ši taisė Jėzui valgyti (F. L a n z i, G. L a n z i 2003, 49).

²² Ir kitų mitinių būtybių atributai pasirenkami pagal agresyvius veiksmus, kuriuos su tais daiktais galima atlikti. Vienas iš baltarusiškų undinės pavadinimų – *смолянка*. Ja gąsdina vaikus, kad nebraidyty rūgių. Personažo atributai – botagas, geležinė piesta ir grūstuvus: pagavusi vaiką, undinė gali jį primušti ar sugrūsti piestoje VES 422. Apie analogišką rusų raganos (Баба-яра) atributiką žr. 13 išnašą.

²³ Būtent dėl šito kultuvė padeda poroms, norinčioms susilaukti dukterų: Kap suguli su vyru, jei tau reikia, kad gimt mergaitė, pasdėk po šikna kultuvę (Marcinkevičienė 1998, 128).

²⁴ Štai lenkų boginka vaizduojama su kultuve rankose: ja skalbia, mušasi, vaiko įkyrius žmones. Karpatų raganos (босорки) pačios gali pasiversti žarstekliu arba kultuve (V i n o g r a d o v a 2000, 39, 236).

kinant su kultūvėms laumes naktį LP I 214 (Brť); Kulstydamos laumės labai gražiai sutaria kultūvėmis LP I 214 (Brť). Įdomus ir kaukaspenio, belemnito pavadinimas *perkūno kirvelis*, žinomas iš Panemunio (Rokiškio raj.) apylinkių. Iš pasakojamosios tautosakos tekstų žinome, kad perkūnui šis įrankis reikalingas kovai su velniu – chtoniškąja būtybe, plg.: Perkūnas ant velnio labai supyko ir dabar, kur tik pamato velnią, tuojau jis meta kirvį JB I 130 (Alvt).

§ 19. Kaip matyti iš dialektinės frazeologijos, velnias, gundydamas žmones, gali griebtis ir žūklės įrankių: šiuo požiūriu įdomi ylakiškių metafora *į velnio tinklą įkristi* „nusikalsti“. Šiuo atveju nelabasis yra savitas sielų žvejys. Krikščioniškoji tradicija, veikiama etninės kultūros, laipsniškai folklorizuojama, o rojaus ir pragaro vaizdiniais būdingas savitas simetriškumas (plg. Bartminskij 1999, 63). Dėl šio simetriškumo tiek šventiesiems, tiek ir prakeiktiesiems priskiriama analogiška atributika. Tinklas ir kiti žūklės reikmenys yra šv. Petro bei jo brolio šv. Andriejaus atributai: garsiname šv. Rašto epizode Jėzus prižada juos abu padaryti žmonių žvejais (F. Lanzi, G. Lanzi 2003, 57–60). Šis epizodas savitai interpretuojamas įvairių kraštų liaudies kultūroje²⁵. Pagal šią analogiją veikiausiai bus atsiradęs ir velnio, spendžiančio tinklus nusidėjėliams, vaizdiny: prisiminkime Dievo sostą ir Liucipieriaus sostą ir kitus panašius atvejus²⁶. Vadinasi, kalbamasis frazeologinis junginys veikiausiai nelietuviškos kilmės: jis sietinas su bendruoju krikščioniškuoju paveldu²⁷.

§ 20. Kuliškių lyginamasis frazeologizmas *Tas peilis kaip bieso perstekė* „didelis, nepatogus“ bei Marcinkonių (Varėnos raj.) apylinkėse užrašytas posakis *paklausyti velnio žeberklų* „nukentėti“ rodo, kad velniui nesvetimas ir senovinis žvejybos įrankis žeberklas: dėl išorės panašumo jis galėjo savitai kontaminuotis su jau minėta velnio šake (plg. § 8). Žeberklas – kalvio įmantriai nukaltas

²⁵ Štai Ukrainoje, Karpatuose užfiksuotas tikėjimas, kad moterys, mirkydamos kanapes, turi vieną saują paleisti pavandeniui. Dievo motina jas išgriebia, džiovina, mina, verpia, iš siūlų mezga tinklą. Prieš Paskutinį teismą ši tinklą ji tris kartus užmes į pragarą ir išgelbės nuo kančių menkesnius nusidėjėlius (Tolstoj 1995, 239).

²⁶ Šiaurinėse Rusijos srityse liaudiškosios religingumo apraiškos priskiria nelabajam ne vieną, o daugybę tokių tinklų: Дьявол ставит про человека сорок сетей каждый день (Levkievskaja 1998, 103).

²⁷ Panašiai yra ir kitose Europos kraštų religinėse tradicijose, gyvavusiose dar prieš krikščionybės įvedimą. Suomių „Kalevaloje“ požeminė mirusiųjų buveinė Tuonela įsivaizduojama kaip upė, kurioje patenkama į mirties tinklus: Tuonės vaikas kabliapirštis, kabliapirštis, plienanagis, šimtasieksnį tinklą tiesė, upėj Tuonelos jį leido (Kalevala 1972, 107).

įnagis su daugeliu šakų. Klaipėdos krašto žvejai XX a. pirmojoje pusėje var-tojo kastuvo pločio žeberklą su 11 pirštų. Juo durdavo žuvis ar tiesiog svies-davo į jų būrį ir iš karto nudurdavo apie 30 žuvų (Dundulienė 1982, 79). Moderniais laikais žeberklai (perstekės) uždrausti, nes jais būdavo sužalojama daugybė žuvų. Minimi frazeologiniai junginiai, kad ir metaforiškai, bet vis dėlto įamžina ši seną materialiosios kultūros reiškinių²⁸.

§ 21. Šiame straipsnyje dažniausiai susidurta su populiarių mitologinių per-sonažų atributais, vienaip ar kitaip patekusiais į dialektinę frazeologiją. Kaip matyti iš čia pateiktų faktų bei samprotavimų, didelė dalis aptariamų frazeolo-ginių junginių (*giltinė galanda dalgi; kipšas su kapstykle; į velnio tinklą įkristi*) sietini su savitai folklorizuota europine kultūros tradicija, sąlygota krikščiony-bės. Kai kurie kiti posakiai (*laumės šluota, velnio kūlė, laumės kultuvė*) veikiausiai išplito dėl tam tikrų pasakojamosios tautosakos siužetų populiarumo, padėjusio šiems kalbos stereotipams įsitvirtinti. Etnolingvistui įdomūs ir tie atvejai, kai frazeologizmas tiesiogiai sietinas su kalendorinio folkloro personažu (*Gavėnas peilį galanda*) arba kai jis įterpiamas į oro spėjimą kaip mitologiškai motyvuotas meteorologinio reiškinių aiškinimas (*biesai peilius ir videlčius galanda „nuo Ša-trijos kalno kyla rūkas“*). Vadinasi, folklorinių frazeologizmų atsiranda įvairiais keliais, kuriuos išsiaiškinti padeda kultūrinio konteksto ypatumai.

«ВЕДЬМИНА МЕТЛА» (ОРУДИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ)

Резюме

В настоящей работе предпринята попытка этнолингвистического анализа диалектной фразеологии литовского языка. На этот раз исследуются фразеологические единицы, в которых употребляются названия орудий труда, обычно являющихся атрибутами разных мифологических персонажей. В ходе анализа выяснилось, что часть таких фразеологизмов связана с общеевропейской религиозной традицией, а другая часть подобных языковых стереотипов появилась из-за популярности некоторых фольклорных сюжетов, народных поверий и обрядов. Важную роль при появлении подобных фразеологических единиц играет символический язык вещей.

²⁸ Būta ir kitų senų žvejybos įrankių, pavyzdžiui, geležinis grėblys, vadintas *velnio grėbliu*, vartotas Rusnės salos žvejų. Braukdamas dugnu, *velnio grėblys* užkabindavo un-gurius (Dundulienė 1982, 79). Šio frazeologizmo nėra nei LKŽ, nei kituose nagrinė-tuose šaltiniuose.

LITERATŪRA

- Bartminskij, Nebžegovskaja 1999 – E. Бартминский, Ст. Небжеговская, Языковая картина польского рая и ада, In: *Славянские этюды*, Москва: Индрик, 58–69.
- Bružas Konstantinas 1979, Apie senovines žiemos (Užgavėnių) tradicijas Varduvo apylinkėje, *Kraštotyra* 9, Vilnius: Mintis, 126–128.
- Buračas Balys 1993, *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius: Mintis.
- Dal' 1989 – Владимир И. Даль, *Пословицы русского народа* 2, Москва: Художественная литература.
- Dundulienė Pranė 1982, *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslas.
- Eliade Mircea 1997, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis.
- GrvP 1997 – Adelė Seselskytė (sud.), *Gervėčių pasakos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Gudavičius Aloyzas 2000, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- ILSP 2007 – Rasa Ruseckienė (sud.), *Hilda, elfų karalienė. Islandų liaudies sakmės ir pasakos*, Vilnius: Vaga.
- Jasiūnaitė Birutė 2007a, „Velnio kėdė“ (Mitologinių personažų aplinka frazeologijoje: namai, sodyba, bažnyčia), *Baltistica* 42(1), 89–115.
- Jasiūnaitė Birutė 2007b, „Dievo pyragas“ (Mitologinių personažų daiktai frazeologijoje: valgis ir gėrimas), *Baltistica* 42(2), 271–296.
- Jasiūnaitė Birutė 2007c, „Dievas kojas aunas“ (Mitologinių personažų daiktai frazeologijoje: apdaras ir apavas), *Baltistica* 42(3), 437–456.
- JB I–V 1998–2004 – Jonas Balys, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kalevala 1972 – *Kalevala*, Vilnius: Vaga.
- Lanzi Fernando, Gioia Lanzi 2005, *Šventieji globėjai ir jų simboliai*, Vilnius: Alma littera.
- Laučjute 1982 – Юрате Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Наука.
- LD 1982 – Norbertas Vėlius (sud.), *Laumių dovanos*, Vilnius: Vaga.
- Levkievskaja 1998 – Елена Е. Левкиевская, Православие глазами современного севернорусского крестьянина, *Ученые записки* 4, Москва: Российский православный университет, 90–110.
- LKŠ 1993 – Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Mintis.
- LP II 2003 – Jonas Basanavičius (sud.), *Lietuviškos pasakos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LPP I 2000 – Kazys Grigas (ats. red.), *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LŽPT 1986 – Jonas Balys (sud.) 1986, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silver Spring: Lietuvių tautosakos l-kla.
- Marcinkevičienė Nijolė 1998, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.

- Maslova 1997 – В. А. Маслова 1997, *Введение в лингвокультурологию*, Москва: Наследие.
- Mažiulis Antanas 1992, *Senoji pasartiškių pirtis, Mūsų kraštas* 1, 90–103.
- Meterlinkas Morisas 1978, *Žydroji paukštė*, Vilnius: Vaga.
- Mokienko 1977 – Валерий М. Мокиенко, Внутренняя логика одного выражения (ни Богу свечка, ни черту кочерга), *Русский язык в национальной школе* 1, Москва, 77–79.
- Mokienko 1989 – Валерий М. Мокиенко, *Образы русской речи*, Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.
- MŽenkl 2005 – Nijolė Marcinkevičienė (sud.), *Mirties ženklai, Liaudies kultūra* 5, 81–87.
- Nikiforovskij 1907 – Н. Я. Никифоровский, *Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе*, Вильна: Тип. Н. Мац и К°.
- PKT I 2003 – *Iš Panevėžio krašto tautosakos* 1, Panevėžys.
- Pomeranceva 1975 – Эрна В. Померанцева, *Мифологические персонажи в русском фольклоре*, Москва: Наука.
- Sabaliauskas Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- SLIČ 1983 – Сказки и легенды ингушей и чеченцев, сост. А. О. Мальсагов, Москва: Наука.
- Smirnov 1997 – Ю. И. Смирнов, Устроители мира на покосе (Коми–русско–латышские фольклорные параллели), *Балто-славянские исследования* 1988–1996, 51–59.
- ŠLSP 1985 – Norbertas Vėlius (sud.), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, Vilnius: Vaga.
- Šmitas Pėteris 2004, *Latvių mitologija*, Vilnius: Aidai.
- Telija 1999 – Вероника Н. Телия, Рефлексы архетипов сознания в культурном концепте «родина», In: *Славянские этюды*, Москва: Индрик, 466–476.
- Tolstoj 1995a – Никита И. Толстой, Сеть (мрежа) (Этнографический комментарий к древним славяно-русским текстам), In: *Язык и народная культура*, Москва: Индрик, 234–242.
- Tolstoj 1995b – Никита И. Толстой, Вторичная функция обрядового символа, In: *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва: Индрик, 167–184.
- Uorf 1960 – Бенжамен Л. Уорф, Отношение норм поведения и мышления к языку, In: В. А. Звегинцев (сост.), *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях* 2, Москва: Учпедгиз, 198–224.
- Valencova 2000 – М. М. Валенцова, Святые–демоны Люция и Барбара в западнославянской календарной мифологии, In: *Славянский и балканский фольклор*, Москва: Индрик, 361–374.
- VES 2001 – *Восточнославянский этнолингвистический сборник*, отв. ред. А. А. Плотнова, Москва: Индрик.
- Vinogradova 2000 – Людмила Н. Виноградова, *Народная демонология и мифологическая традиция славян*, Москва: Индрик.

Vinogradova, Tolstaja 1993 – Людмила Н. Виноградова, Светлана М. Толстая, Символический язык вещей: веник (метла) в славянских обрядах и верованиях, In: *Символический язык традиционной культуры*, Москва: Наука, 3–36.

VV 1998 – Jonas Basanavičius (sud.), *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Zanž – *Zanavykų žodynas* 1–3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.

Birutė JASIŪNAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT–01513 Vilnius

Lietuva

[birute.jasiunaite@flf.vu.lt]